

Boekrecensie door G.A. Trouwborst van:

Theologie van het Oude Testament.

De blijvende boodschap van de Hebreeuwse Bijbel.

Onder redactie van Hendrik Koorevaar en Mart-Jan Paul.

2013 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

ISBN 978-90-239-2658-0

Recensie verschenen in: *Israel en de Kerk*, Maart 2013

Deze recensie betreft het onlangs verschenen Nederlandstalige handboek over het Oude Testament, waaraan negen oudtestamentici uit Nederland, België en de Verenigde Staten hebben meegewerkt, en waarin de hoofdlijnen van Gods openbaring, naar voren komend in het Oude Testament, beschreven worden, alsmede de samenhang tussen en de strekking van de bijbelboeken. Ook worden lijnen doorgetrokken naar de intertestamentaire periode en het Nieuwe Testament. Reden voor uitgave van dit handboek is volgens de auteurs het feit dat er sinds het werk van Th.C. Vriezen, *Hoofdlijnen der Theologie van het Oude Testament* (laatst bijgewerkt in 1966) geen soortgelijke uitgave meer is verschenen.

Historisch-canonieke benadering van het Oude Testament

Na een rondgang door de geschiedenis van de discipline van de theologie van het Oude Testament, wordt in dit nieuwe handboek positie gekozen: men beoogt een theologie van het Oude Testament te schrijven vanuit historisch-canoniek oogpunt. Een en ander wil zeggen dat men bij het Oude Testament niet zozeer, zoals te doen gebruikelijk in de historisch-kritische methode, de focus legt op het in de oorspronkelijke bronnen en lagen ontleden van afzonderlijke bijbelboeken, maar juist wil uitgaan van het "eindproduct": de canon van het Oude Testament, welke, zoals naar men aanneemt, welbewust tot stand is gekomen. Welke structuren vallen in de canonieke ordening van al die verschillende bijbelboeken te ontdekken, en wat zegt dat over de theologie van het Oude Testament als geheel? Men beschouwt deze historisch-canonieke benaderingswijze overigens in principe als "compatible" met de historisch-kritische methode.

Het ballingschapsmodel als hoofdstructuur van het Oude Testament

Vanuit de vraag naar de ordening en hoofdlijnen van het Oude Testament komt men tot een boeiende these, namelijk dat het concept "ballingschap" bepalend is voor de samenstelling en inhoud van het Oude Testament. Deze gedachte houdt in dat het verschijnsel 'ballingschap' en 'terugkeer' op de naden (overgangspunten) van de zgn. 'canonblokken' (hoofddelen van de canon) welbewust aanwezig is. Ook is het thema van ballingschap en terugkeer aan begin en einde van de Hebreeuwse canon aanwezig. Men onderscheidt in dit verband de volgende drie canonblokken:

- de Priesteranon (Genesis-Koningen)
- de Profetencanon (Jeremia-Maleachi)
- de Wijsheidsanon (Ruth-Kronieken)

Dit onderscheid maakt men, na een rondgang langs alternatieve indelingen, vanuit de overtuiging dat dit het meest authentieke onderscheid is, mede gebaseerd op Talmoedgedeelten, die sterk in de

Joodse traditie hieromtrent geworteld zijn. Wanneer de Hebreeuwse Bijbel uitgaande van dit concept ingedeeld wordt, ontstaat er volgens de auteurs inderdaad een boeiend canoniek geheel, waarin duidelijke lijnen vallen aan te wijzen.

Zo begint de *Priestercanon* (Genesis-Koningen) al spoedig, in het derde hoofdstuk van Genesis, met het thema ballingschap, wanneer Adam eerst uit de (in de eerste 2 hoofdstukken beschreven) goede schepping van de Hof van Eden wordt verdreven, en later zelfs, middels de dood, van de aarde verdwijnt. Genesis, dat in deze *Theologie van het Oude Testament* als een basisboek voor heel het Oude Testament gezien wordt, eindigt zelfs ook weer met het thema van hoop op terugkeer, wanneer Jozef in het 50e hoofdstuk aangeeft gebalsemd meegenomen te willen worden naar Kanään.

Het einde van de Priestercanon, het boek Koningen, eindigt met de ballingschap van het volk Juda naar Babylonië. Hier is niet Adam, maar koning Jojachin de hoofdrolspeler. Intrigerend is, aldus de auteurs, dat tegelijk een poort van hoop wordt geopend, wanneer als laatste vermeld wordt dat Jojachin begenadigd wordt, en zijn vrijheid terug ontvangt. Mag dit in retrospectief toegepast worden op Adam en heel de mensheid?

Ook in de *Profetencanon* (Jeremia-Maleachi) valt een boeiende ontwikkeling waar te nemen. Ook hier, op de naad tussen Priester- en Profetencanon speelt het thema ballingschap een rol, wanneer het boek Jeremia opent met de dreiging van de inname van Jeruzalem (Jer.1:10 e.v.). Diezelfde dreiging weerklinkt aan het einde van het boek Maleachi (Mal.3:23-24).

Ook de *Wijshidsanon* (Ruth-Kronieken) kent deze spanningsboog. Zo vangt het boek Ruth aan met het gezin van Elimelech dat Israël moet verlaten wegens hongersnood, en in Moab gaat wonen. Ook hier, analoog aan Genesis, krijgt het verdreven worden uit het 'broodhuis' (Bethlehem, cf. de Hof van Eden) het vervolg van de dood van de aanvankelijke hoofdrolspelers: Elimelech en diens zonen. Het einde van dit canonblok kent echter, in de slotbeschrijving van het boek 2 Kronieken een hoopvol einde, wanneer de Perzische koning Cyrus per decreet de terugkeer van het volk naar Juda aankondigt.

Hiermee is de "cirkel" van het Oude Testament rond. De aanvankelijke verdrijving uit de Hof van Eden kent een hoopvol einde in de aangekondigde terugkeer naar het land Israel. Boeiend hierbij is, dat in beide gebeurtenissen niet-Israëlitische machthebbers een hoofdrol spelen. Adam, gezien als eerste vertegenwoordiger van de mensheid, met enorme macht (gesteld over Gods schepping) en de machtige Perzische koning Cyrus: beiden zijn het niet-Joden, die een sleutelrol spelen, aan begin en einde van de Schriften van het Oude Testament.

De plaats van Israel

Hiermee ontstaat direct de vraag naar de plaats van Israel in deze theologie van het Oude Testament. Deze vraag wordt in verschillende delen van het boek op zorgvuldige en genuanceerde wijze behandeld. Kort gezegd zou je kunnen zeggen dat in de *Theologie van het Oude Testament* Israel als het brandpunt gezien wordt van Gods handelen in de wereldgeschiedenis. Zelf moest ik denken aan de wijde uiteinden van de zandloper. Daar waar de Schriften openen met het weidse perspectief van Gods schepping, de 'universele' mens Adam, diens zonde en tekortschieten, en eindigen met de 'universele' mens Cyrus, die de terugkeer naar het land van verbanning mogelijk maakt, gaat alles daartussen over Israel, als het uitverkoren volk van God, bedoeld om een zegen voor de volkeren te zijn. Hiermee wordt de belangrijke plaats van Israel m.i. zuiver en helder neergezet: enerzijds als het volk van blijvende onschatbare waarde vanwege Gods verbond, en anderzijds als het volk dat geroepen is boven zichzelf uit te stijgen, om er te zijn in relatie naar alle

volkeren ('Adam') toe, tot hun zegen en heil. Daarbij ziet men ook Israel zelf, evenals Adam, opgenomen in de risico's op een fataal einde (daarvan getuigt dat centrale thema 'ballingschap'), maar tegelijk als voorwerp van Gods trouw, die het fatale einde kan, wil en zal opheffen. In die zin wordt Gods weg met Israel ook een paradigma voor Gods weg met héél de aarde genoemd.

De plaats van de landbelofte

In dit verband van het denken over Israel gaat het boek ook in op de vraag naar het concrete gehalte van de landbelofte aan Israel. En in hoeverre is deze tijdelijk of blijvend? Hier is men duidelijk over: deze is concreet en reëel. Men constateert dat na het aanvankelijke scheppings- en zondvloedverhaal, de blik in de Schriften nagenoeg op het land Kanaän (later: Israel) gericht is. Alle drie de canonblokken getuigen van de belofte voor Israel om eens voorgoed in dit land te wonen. Ook hier weer in relatie tot de volkeren, die tot Jeruzalem zullen opgaan om daar de wegen des Heren te leren. Wel wordt hierbij helder gesteld, dat het land 'des Heren' is, en dat Israel weliswaar hier mag wonen, maar nooit als eigenaar. Dit wonen in het land is daarbij geen tijdelijke maatregel, maar blijft volgens de auteurs juist ook in de eschatologische teksten een eigen plaats behouden. Het land wordt hierbij uitdrukkelijk niet als een neutrale plaats gezien, waar zich min of meer toevallig een deel van Israel afspeelt, maar juist als 'fundamenteel theologisch gegeven', dat ook in het Joodse zelfverstaan (o.a. het Achttiengebied) een wezenlijke rol speelt, en dat bovendien de unieke plaats vormt waar het grootste deel van Gods geboden aan Israel in praktijk gebracht kan worden.

Ook in het Nieuwe Testament wordt deze lijn bespeurd. Aan de hand van een beknopte, maar indrukwekkende opsomming van nieuwtestamentische teksten en overwegingen wordt duidelijk dat in de visie van de auteurs de landbelofte voor Christus en de apostelen geenszins afgedaan heeft. Om een voorbeeld te geven: zo wordt de 'wederherstelling aller dingen', waarover Petrus spreekt (Hand.3:21) vanuit de profetische context geïnterpreteerd als: herstel van Israël, terugkeer uit de ballingschap en het aanbreken van de heilstijd.

Op dergelijke wijze wordt niet alleen de landbelofte, maar de complete waaier van Gods beloften voor Israel en de volkeren als continue gezien, ook in het Nieuwe Testament.

Verhouding Oude en Nieuwe Testament

De *Theologie van het Oude Testament* wijdt het slothoofdstuk aan de verhouding tussen het Oude en Nieuwe Testament. De ondertitel van het boek spreekt wat dat betreft boekdelen: *De blijvende boodschap van de Hebreeuwse Bijbel*. Het is duidelijk dat men zoekt naar een eerherstel van het Oude Testament, dat de blijvende basis vormt van de Bijbel, zoals de christenen die kennen. Het Nieuwe Testament kan weliswaar als kroon op het Oude Testament gezien worden, maar dan wel als een kroon die het 'Oude' (een term die men eigenlijk ongelukkig gekozen vindt) eert en bevestigt in haar rol. Daarnaast wil men ook ruimte laten voor het 'tegoed' van het Oude Testament, dat meer aspiraties omvat dan in het Nieuwe Testament aan bod komen. Boeiend is ook, hoe men in enkele pennestreken een structuur van het Nieuwe Testament schildert, die verrassende overeenkomsten vertoont met die van het Oude. Zo wordt in het Nieuwe Testament een omgekeerde beweging geconstateerd aan die van het Oude. Het Oude loopt, zoals we zagen in de visie van de *Theologie van het Oude Testament*, van Genesis naar Kronieken. Het Nieuwe loopt van Matteus naar Openbaringen. Als er geen witbladzijde tussen 'Oud en Nieuw' zou zitten, zou, naar de mening der auteurs, de overeenkomstige structuur meer opvallen: zowel Kronieken als het opvolgende boek Matteus beginnen met een geslachtsregister, zodat de sterke indruk ontstaat dat Matteus verder bouwt op de chronologie van Kronieken. En inderdaad: daar waar Kronieken eindigt met de hoop op

terugkeer naar Jeruzalem en de tempel, komt ook de canonieke ordening beginnend bij Matteus en uitmondend in Openbaringen daar uit, wanneer in de laatste hoofdstukken van Openbaringen beschreven wordt, hoe niet alleen Israel, maar via haar ook alle volkeren mogen terugkeren tot haar God, in het nieuw Jeruzalem. Matteus wordt zo vermoed als congruent aan Kronieken, en Openbaring aan Genesis, aangezien hier dezelfde thema's worden aangesneden ((her)schepping; rampen/zondvloed; Boom des levens; de draak/de oude slang; de dood (Gen.3) die vernietigd wordt). Door structuurovereenkomsten te benoemen, nodigt het boek uit om ook zelf gedachten hierbij te vormen. Zo viel schrijver dezes juist ook de overeenkomst tussen Matteus en Genesis op, waar ook het ballingschapsthema in Matteus aan bod komt, bij de vlucht naar en terugkeer uit Egypte van de jonge Jezus (Mt.2), en het boek Openbaring vermeldt hoe Hij eens vaste voet in Jeruzalem en op aarde zal krijgen. Kortom, allerlei ongeziene verbanden beginnen op te lichten, wanneer men de aangewezen lijnen in deze theologie van het Oude Testament op zich in laat werken.

Slotopmerkingen

Zoals uit bovenstaande blijkt ligt de kracht van *de Theologie van het Oude Testament* o.a. in het uitgaan van oude Joodse tradities betreffende de vorming en indeling van de oudtestamentische canon, waarop consequent en creatief doorgedacht is.

Tegelijk ligt hier wellicht ook een nadeel van dit werk. Door al te nadrukkelijk uit te gaan van de canon als product 'an Sich', komt slechts zeer sporadisch de 'Umwelt' van het Oude Testament ter sprake. Het werk zou zeker aan zeggingskracht hebben gewonnen, wanneer ook de poging was ondernomen de oudtestamentische bijbelboeken in verband te brengen met godsdienstige teksten uit de omliggende wereld, waarmee, zoals bekend, veel tekstuele relaties bestaan. Juist het centrale gegeven van 'ballingschap' zou hier de weg op geweldige wijze toe geopend hebben. Veel oudtestamentische teksten hebben immers hun beslag gekregen in of naar aanleiding van die veelbewogen periode, in contact met de andere culturen en godsdiensten. In die zin is het een lege plek te noemen dat een ingaan op deze materie ontbreekt. Het ware boeiend en verrijkend geweest, wanneer hiertoe pogingen ondernomen waren, omdat juist in de vergelijking met tekstmateriaal uit de omliggende volkeren zowel het gemeenschappelijke als het eigene van het Oude Testament kan oplichten, en verdere verdieping ontstaat. Door het ontbreken van het aangaan van deze uitdaging wekt het werk op een aantal momenten de indruk wat al te snel bepaalde geijkte wegen in te slaan, waar, juist ook voor hen die kennis genomen hebben van resultaten van andere methodieken betreffende het Oude Testament, dit werk in dezen een functie had kunnen vervullen, als deze thematiek meer aan bod was gekomen.

Het boek sluit af met een literatuurlijst en tekstregister, waarbij opvalt dat nagenoeg het gehele Oude Testament aan bod is gekomen. Slechts van de boeken Esther en Nahum staan geen verwijzingen opgenomen.

Rest ons te melden dat veel uit dit werk uiteraard onbesproken is gebleven. Zo worden de hierboven geschetste lijnen verder uitgewerkt, en is er veel lezenswaardigs over de innerlijke opbouw van de Tora, en komen o.a. de thema's schepping, de weg en Wet van God, zonde, belofte en eredienst op heldere en zorgvuldige wijze voor het voetlicht. Voor deze en de hierboven beschreven zaken bevelen wij dan ook het boek van harte tot verdere lezing aan.

Ds. G.A. Trouwborst, Nieuwleusen